

**İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

ISSN 1303-7757

2009/2, Cilt: 8, Sayı: 16

**HITIT UNIVERSITY
DIVINITY FACULTY JOURNAL**

ISSN 1303-7757

2009/2, Volume: 8, Issue: 16

HİTİT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ISSN 1303-7757
2009/2, Cilt: 8, Sayı: 16

HİTİT UNIVERSITY
DIVINITY FACULTY JOURNAL

ISSN 1303-7757
2009/2, Volume: 8, Issue: 16

Bu dergi uluslararası

veri indeksi tarafından taranmaktadır.

Hitit Üniversitesi Adına Sahibi / Owner on behalf of Hitit University

Prof. Dr. Serdar KILIÇKAPLAN
Rektör

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief
Prof. Dr. Ferhat KOCA
Dekan / Dean

Editör / Editor
Doç. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK

Editör Yrd. / Editorial Assistants
Yrd. Doç. Dr. Hasan Yücel BAŞDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Süleyman GEZER
Dr. Sefer YAVUZ

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Ferhat KOCA
Prof. Dr. Osman EĞRİ
Prof. Dr. Muhit MERT

Doç. Dr. Mehmet EVKURAN
Doç. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK
Yrd. Doç. Dr. Hasan Yücel BAŞDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Ramazan KARAMAN

Yayın Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Hacı Yunus APAYDIN	Erciyes Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Hasan ONAT	Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL	Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Hüseyin PEKER	Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR	Sütçü İmam Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mahmut Erol KILIÇ	Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Sadık KILIÇ	Atatürk Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Süleyman TOPRAK	Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ	İstanbul Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Talat SAKALLI	S. Demirel Ü. İlahiyat Fakültesi

Teknik Hazırlık
H. İbrahim Şimşek

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, bilimsel hakemli bir süreli yayın organıdır. Yılda iki sayı olarak yayımlanır. Dergide yayımlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar, yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayımlanamaz.

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date
Ankara, 2009

Baskı / Printing
ÖNCÜ BASIMEVİ
Kazım Karabekir Cad. Ali Kabakçı İşhanı
No: 85/2 İskitler Ankara
Tel: 0312 384 31 20

Yazışma adresi / Corresponding Address
Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dergi), ÇORUM
Tel: 0364 2346358 Fax: 0364 2346357

www.ilaf.hitit.edu.tr

Fiyatı: 10 TL

Bu Sayının Hakemleri / Referee Board of this Issue

Prof. Dr. Himmet KONUR
(Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ
(Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Mustafa ÜNVER
(Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Osman GÜNER
(Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Erkan PERŞEMBE
(Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK
(Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Mahmut KAVAKLIOĞLU
(Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Yaşar KURT
(Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Zafer ERGİNLİ
(Rize Ü. İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Hasan Yücel BAŞDEMİR
(Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. İsmet ALTIKARDEŞ
(Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜRLER
(Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi)

Dr. Yaşar ÇOLAK
(Diyanet İşleri Başkanlığı)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Doç. Dr. Hüseyin KARAMAN

Nurettin Topçu'nun Düşünce Dünyasında Mevlânâ

"Mevlana" in The Thought of Nurettin Topcu 5-28

Yrd. Doç. Dr. Selim TÜRCAN

Kur'an'ı Anlamada Yöntem Tartışmalarının Tefsir Tarihçiliği Perspektifinden Değeri Üzerine

About Value of the Discussions on Method of the Understanding of the Qur'an in the Perspective of Tafseer Historianship 29-49

Dr. Sefer YAVUZ

Sanayi İşçilerinin Dini Yönelimleri ve Çalışma Tutumları Arasındaki İlişki (Çorum Örneği)

The Relationship Between the Religious Tendencies and Working Attitudes of the Industrial Workers (Example of Çorum City) 51-75

Dr. Yakup ÇOŞTU

Londra'da Türklere Ait Dini Organizasyonlar

Turkish Religious Organizations in London 77-100

Dr. Zişan TÜRCAN

Hadis Şerhçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi

The Birth and Rise of Hadith Interpretativeness 101-133

Dr. Ali ARSLAN

Hadis Kaynaklarındaki Tarihe/Vâkıya Aykırı Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Evaluation of Accounts Contrary to Historical Facts in the Hadith Sources 135-158

Franklin D. LEWIS

Çeviren: Yrd. Doç. Dr. Osman Nuri KÜÇÜK

Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî 159-176

Kitap Tanıtım ve Değerlendirmeleri / Book Reviews

Hazırlayan: Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ

Muhammed Abid el-Câbirî, *Fehmu'l-Kur'âni'l-hakîm: et-Tefsîru'l-vâdîh hasebe tertîbi'n-nüzul*, Merkezu Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, (c. 1-3), Beyrut 2008-2009. 177-182

Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Hasan Yücel BAŞDEMİR

Salim Öğüt, *Dinî Hükümlerin Temellendirilmesinde Hikmet*, Hititkitap Yay., Ankara 2009, 144 s. 183-184

Hazırlayan: Dr. Elif KARA

J. William Worden, *Grief Counseling And Grief Therapy: A Handbook For The Mental Health Practitioner*, 4. Bs., Springer Publishing Company, 2008, 314s. 185-188

Hazırlayan: Dr. İclal ARSLAN

Dursun Hazer, *Hz. Peygamber (sav)'in Şairleri*, Hititkitap Yayınevi, Ankara 2008, 288 s. 189-190

Hazırlayan: Fatma BENGİ

Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, İnsan Yayınları, İstanbul 2009, 423 s. 191-192

KİTAP TANITIM VE DEĞERLENDİRMELERİ

Muhammed Abid el-Câbirî, *Fehmu'l-Kur'âni'l-hakîm: et-Tefsîru'l-vâdîh ha-sebe tertîbi'n-nüzul*, Merkezi Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, (c. I-III), Beyrut 2008-2009.

Hazırlayan: Mesut OKUMUŞ*

İslâm düşünce tarihinde oldukça köklü bir geçmişe sahip olan 'felsefi tefsir' geleneği, bugüne kadar Kur'ân'ı baştan sona açıklayan bağımsız bir tefsir eseri vücuda getirememişti. İlk İslâm filozofu Kindî'den İbn Sina ve Gazzalî'ye, İhvan-ı Safa'dan İbn Rüşd'e kadar İslâm düşünce tarihinde yetişen filozoflar, Kur'ân tefsirine ve dini nasların yorumuna ilgi duymuşlar, ancak adı geçen klasik Müslüman filozofların hiçbirisi felsefi tefsir konusunda baştan sona bir Kur'ân tefsiri yazamamışlardı. Kadim mütefekkirlerin yaptıkları çalışmalar hep bazı ayet ve surelerin tefsiri ile dinî nasların te'vili sorunlarıyla sınırlı kalmıştı. Klasik Müslüman filozoflar kadar çağdaş İslâm düşünürleri de Kur'ân tefsirine ilgi duymuş, dinî konulara dair nadide eserler vücuda getirmiş olmakla beraber "felsefi tefsir" diye nitelendirebileceğimiz Kur'ân'ı baştan sona açıklayan bağımsız bir tefsir eseri yazmamışlardı.

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Ancak artık hâlihazırda Kur'ân-ı Kerim'i baştan sona nüzul sırasına göre tefsir eden müstakil bir 'felsefî tefsir' eserine sahip olduğumuzu söyleyebiliriz.

Ülkemizde daha çok İslâm düşünce geleneği üzerine yazdığı eserlerle tanınan çağdaş felsefeci ve düşünür Muhammed Abid el-Câbirî, son dönemlerde ilgisini Kur'ân ve Kur'ân ilimlerine yoğunlaştırdı ve bu konudaki çabalarını uygulamaya koyup bir felsefi tefsir eserini tamamlayarak ilim âleminin hizmetine sundu. el-Câbirî'nin klasik İslâm düşüncesinin sorunları kadar çağdaş felsefi meseleler ve İslâm dünyasının meselelerine dair çok sayıda eseri bulunmaktadır. el-Câbirî'nin ülkemizde şu ana kadar *Arap-İslâm Aklının Oluşumu*, *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*, *Felsefi Mirasımız ve Biz*, *İslâm'da Siyasal Akıl* ve *Çağdaş Arap-İslâm Düşüncesinde Yeniden Yapılanma* gibi eserleri Türkçeye çevrilmiştir. Adı geçen eserleri kadar diğer eserleri de genel itibarıyla daha çok felsefî içeriklidir.

el-Câbirî son yıllarda ilgisini Kur'ân konularına ve tefsir alanına yöneltmiş ve bu konudaki araştırmaları neticesinde öncelikle Kur'ân'a giriş mahiyetinde *el-Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli bir eser yazmıştır. Yazarın Kur'ân hakkındaki görüşleri ile ulumu'l-Kur'ân konularına dair yaklaşımlarını içeren bu eser 2006 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir. (Merkezu Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut 2006). el-Câbirî daha sonra bu eserin devamı mahiyetinde *Fehmu'l-Kur'âni'l-hakîm: et-Tefsîru'l-vâdih hasebe tertibi'n-nüzul* isimli bir tefsir eseri yazmaya başlamıştır. Yakın zamanda son cildinin neşredilmesiyle birlikte üç ciltten müteşekkil olarak tamamlanmış olan bu eserin ilk iki cildi 2008 yılı içerisinde, üçüncü cildi ise 2009 yılı içerisinde neşredilerek ilim âleminin hizmetine sunulmuştur. Kur'ân'a giriş mahiyetindeki eserin yayınından tefsirin en son cildinin neşredildiği 2009 yılına kadar geçen süreyi dikkate aldığımızda, toplam dört ciltten müteşekkil eserin dört yıl içinde tamamlandığı söylenebilir.

el-Câbirî, *el-Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserinde öncelikle Kur'ân'ı tanımlamayı ve tanıtmayı hedeflemiştir. Bu eserde konuya öncelikle Kur'ân çevresiyle ilgili bir okuma bölümüyle başlamıştır. Burada önce üç büyük semavi dinin kökenlerinin birliği üzerinde durmuştur. Ardından Hz. Muhammed'in çağrısı ve bu çağrının çevre ülkelerle bağlantılarını ele almıştır. Devamında Hz. Peygamber'in okuma yazma bilip bilmediği hususunu tartışmıştır. Daha sonra vahiy olgusunu ve nübüvvet müessesesinin ispatını ve nübüvvetin hakikatini irdelemiştir. Sonra Kur'ân'ın varlığı ve oluşum sürecini, yedi harf, kıraatler ve mucizeler olgusunu, ehl-i kitapla ilişkileri konu edinmiştir. Kur'ân vahyinin cemi ve tertibini, ziyade ve noksanlık konusuyla ilgili tartışmaları, Mushaf tertibi ile nüzul tertibi konularını incelemiş ve devamında üçüncü bölümde ise

Kur'ân'da kıssalar konusunu ele almıştır. Muhtevası itibariyle bu eser gerek Kur'ân çevresine dair bilgiler vermek ve gerekse Kur'ân'ın muhtevasına dair konulara değinip ayrıntılı tahlil ve değerlendirmeler yaparak tefsire giriş özelliği taşımakta ve okuyucuyu tefsire hazırlamaktadır.

Tefsirinin özellik ve muhtevasına o konuda da şunlar söylenebilir. Öncelikle el-Câbirî tefsirinde öteden beri adet olduğu üzere mevcut mushaf tertibini değil yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek yaygınlaşmaya başlayan, İslâm dünyasında önce M. İzzet Derveze (ö.1984) ile başlayıp, daha sonra da Molla Hüveyş ed-Deyrezûrî (ö.1978), M. Habenneke el-Meydanî (ö.2004) ve Mehmet Zeki Duman'la devam eden nüzul sırasına göre tefsir yazımını tercih etmiştir.

Yazar kronolojik tefsir yöntemini siret-i nebi ile Kur'ân arasında canlı ve sıcak bir ilişki kurmak için tercih ettiğini belirtmektedir. el-Câbirî, Hz. Peygamber'i Kur'ân, Kur'ân'ı da Hz. Peygamber yoluyla anlama ve yorumlama amacıyla böyle bir usulü seçtiğini belirtir. Kur'ân ayetlerinin nüzul silsilesinin Hz. Peygamber'in hayatında meydana gelen olaylar ve şartlarla beraber seyrettiğini kabul etmekte, bu nedenle naslarla olgular arasındaki ilişkileri algılama ve yorumlama konusunda daha doğru ve sağlıklı bir anlayış için sireti Kur'ân, Kur'ân'ı da siret yoluyla tefsir etmek gerektiğini ifade etmektedir.

Kur'ân surelerini Hz. Peygamber'in nübüvvet hayatının geçirdiği merhalelere göre tasnif eden el-Câbirî, eserinin ilk cildini kendi içinde üç ayrı merhaleye ayırmış ve bu ciltte genellikle kısa surelerden oluşan 52 adet Mekkî surenin tefsirine yer vermiştir. Nübüvvet hayatının ilk üç merhalesini şu şekilde sıralar:

1. Nübüvvet, rububiyet ve uluhiyet merhalesi,
2. Kıyamet, âhiret ve kıyamet sahneleri merhalesi,
3. Şirkin batıllığı, putperestliğin saçmalığı ve ahmakça bir inanç oluşu merhalesi

Her bir aşama ile ilgili ön bilgiler veren el-Câbirî ilk üç merhalenin birinci merhalesi olan "nübüvvet, rububiyet ve ulûhiyet" başlığı altında 01/Alak, 02/Müddessir, 03/Mesed, 04/Tekvir, 05/A'la, 06/Leyl, 07/Fecr, 08/Duha, 09/İnşirah, 10/Asr, 11/Adiyat, 12/Kevser, 13/Tekâsür, 14/Mâûn, 15/Kâfirun, 16/Fil, 17/Felak, 18/Nas, 19/İhlâs, 20/Fatiha, 21/Rahman, 22/Necm, 23/Abese, 24/Şems, 25/Buruc, 26/Tin ve 27/Kureyş surelerini tefsir etmiştir.

İkinci merhale olan "kıyamet, ahiret ve ahiret sahneleri" başlığı altında ise 28/Karia, 29/Zilzal, 30/Kiyame, 31/Hümeze, 32/Mürselat, 33/Kaf, 34/Beled, 35/Kalem, 36/Tarık ve 37/Kamer surelerini tefsir etmiştir. el-Câbirî bu ikinci

merhalede Beled suresi ile Kalem suresi arasında ilk inen sure olan Alak suresinin ilk beş ayetinden sonra inen diğer ayetler ile ikinci inen Müddessir surelerinin ilk ayetlerinden sonra inen diğer kısımlarının tefsirine yer vermiştir. Böylece tefsirinde sure sıralamalarını değil ayetlerin nüzul sıralamalarını esas almaya çalışmıştır. Ancak bunu bütün surelere tatbik etmenin zorluğundan olsa gerek daha sonraki surelerin tertibinde Mekkî surelerdeki Medenî, Medenî surelerdeki Mekkî ayetlerin iniş sırasına göre tefsirini esas almamış, diğer yerlerde yaptığı nüzul sıralamalarında sureleri bölmeden tefsir etmeyi tercih etmiştir.

Nübüvvetin üçüncü merhalesi olan “şirkin batıl oluşu ve puta tapmanın saçmalığı” başlığı altında ise 38/Sad, 39/Araf, 40/Cin, 41/Yasin, 42/Furkan, 43/Fatır, 44/Meryem, 45/Tâhâ, 46/Vâkıa, 47/Şuâra, 48/Neml, 49/Kasas, 50/Yunus, 51/Hud ve 52/Yusuf surelerini tefsir etmiştir. İkinci cildin sonunda tefsir ettiği surelerin içerdiği mevzularla ilgili ek bilgiler (istidrat) verme kabinden tevhit, putlar ve tasvir konusunda açıklayıcı eklemeler yapmıştır. Bu şekilde üç merhaleye ayrılan ve toplam olarak 52 surenin tefsirini ihtiva eden eserin ilk cildi yaklaşık 400 sayfadan oluşmaktadır.

el-Câbirî 2008 yılında neşredilen ikinci ciltte ise Hicr suresinden Hacc suresine kadar toplam 38 surenin tefsirini yapmaktadır. Bu ciltte sırasıyla 53/Hicr, 54/Enam, 55/Saffat, 56/Lokman, 57/Sebe, 58/Zümer, 59/Gafir, 60/Fussilet, 61/Şura, 62/Zuhruf, 63/Duhan, 64/Casiye, 65/Ahkaf, 66/Nuh, 67/Zariyat, 68/Ğaşiye, 69/İnsan, 70/Kehf, 71/Nahl, 72/İbrahim, 73/Enbiya, 74/Müminun, 75/Secde, 76/Tur, 77/Mülk, 78/Hakka, 79/Mearic, 80/Nebe, 81/Naziat, 82/İnfitar, 83/İnşıkak, 84/Müzzemmil, 85/Ra’d, 86/İsra, 87/Rum, 88/Ankebut, 89/Mutaffifin ve 90/Hacc surelerini tefsir etmiştir. Bu ciltte siyer ve davetin devam eden diğer merhalelerini de üç başlıkta ele almaktadır. Bu üç merhaleyi önceki üç merhaleyle birleştirince şöyle bir sıralama oluşmaktadır:

4. İlahi emrin tebliği ve kabilelerle iletişim,
5. Hz. Peygamber ailesinin kuşatılması ve Müslümanların Habeşistan’a hicreti,
6. Kuşatma (boykot) sonrası: Kabilelere tebliğe devam ve Medine’ye hicret hazırlığı.

Bu cildin sonunda ilave bilgi (istidrat) bağlamında Medine’ye hicret olayını anlatmış ve böylece müfessir eserin ilk iki cildinde altı merhaleye ayırdığı Mekke dönemi surelerinin tefsirini tamamlamıştır. Mekke döneminin ikinci evresinde nazil olan 38 surenin tefsirini içeren eserin ikinci cildi yaklaşık 430 sayfadan oluşmaktadır.

el-Câbirî, 2009 yılında neşredilen üçüncü cildi bütünüyle Medine döneminde nazil olan surelerin tefsirine ayırmıştır. Son cilde önce Medine dönemi ve bu dönemin en belirgin tarihi olaylarına dair gelişmeleri içeren ve her bir gelişmeyi tahlil ederek değerlendiren açıklamalara yer vererek başlamıştır. Daha sonra Medine dönemi surelerinin genel özellikleri ve bu dönemde nazil olan surelere dair kanaatlerine yer vermiştir. Ardından da bu ciltte sırasıyla 91/Bakara, 92/Kadr, 93/Enfal, 94/Al-i İmran, 95/Ahzab, 96/Mümtahine, 97/Nisa, 98/Hadid, 99/Muhammed, 100/Talak, 101/Beyyine, 102/Haşr, 103/Nur, 104/Münafikun, 105/Mücadele, 106/Hucurat, 107/Tahrim, 108/Tegabun, 109/Saf, 110/Cuma, 111/Fetih, 112/Maide, 113/Tevbe ve 114/Nasr surelerini tefsir etmiştir. Bu cildin sonunda ise üç ciltlik eserin içerisinde yer alan çeşitli yorum konuları ve ek bilgilere dair bir liste yer almaktadır. Bu listeye göre birinci ciltte sihir, vesvese, Ashab-ı Uhdud, rüyetullah, sure başlangıçları, Cennet ve Cehennem, cin ve şeytan, tevhit ve putlar konuları işlenmiştir. İkinci ciltte ise rüyet, kalam ve halku'l-Kur'ân, öldükten sonra dirilme, haşir ve kabir azabı, ruh meselesi ve Medine'ye hicret konuları açıklanmıştır. Üçüncü ciltte ise Kur'ân'da nesih olgusu, muhkem ve müteşabih, peygamber eşleri, mut'a nikâhı, ifk hadisesi, münafıklar, esbab-ı nüzul ve içkinin haram kılınması örneği gibi konular ele alınmıştır. Toplam olarak 24 surenin tefsirini içeren eserin üçüncü cildi yaklaşık 430 sayfadan oluşmaktadır.

el-Câbirî'nin tefsirinde kitap'la Kur'ân arasında bir ayırım yaparak her türlü tefsir, te'vil ve haşiye ile Kur'ân metninin birbirinden 'ayrılması' gerektiğini ifade etmektedir. eş-Şatıbî'nin makasid düşüncesinden ilham alan el-Câbirî, her surenin tefsirinde "takdim, hevamiş ve talik" şeklinde ayırımlar yapmaktadır. el-Câbirî, takdim kısmında sureye giriş mahiyetinde kısa ve açıklayıcı bilgiler vermektedir. Burada ayetlerle ilgili önemli rivayetler ve sebeb-i nüzule dair de nakiller zikretmektedir. "Hevamiş" kısmında ise sayfanın altına bazı ayetlerle ilgili yorumlar ve mülahazalar eklemektedir. Talik kısmında ise surenin ele aldığı en önemli konular ve onlara dair kendi yorumlarını içeren özet şeklinde açıklamalara yer vermektedir.

el-Câbirî'nin yaptığı açıklamalarda felsefî birikiminin etkileri görülmekte, tefsirinde felsefî eserler kadar klasik rivayet ve dirayet tefsirlerinden sıkça yararlandığı anlaşılmaktadır. Her cildin sonunda o ciltte yararlanılan kaynakların bir listesi sunulmaktadır. Bu listelerde zikredilen kaynaklara bakıldığında yazarın tefsir usulüne dair klasik kaynaklardan istifade ettiği, rivayet ve dirayet tefsirleri, tarih ve tabakat kitapları kadar batıda oryantalistlerin yaptığı çalışmalardan da haberdar olduğu ve onlara da yerine göre değiniler yaparak değer-

lendirmeler yaptığı gözlenmektedir. Bu çerçevede onun Theodor Nöldeke ve diğer oryantalistlerin yaptıkları nüzul tertipleriyle ilgili açıklamalar yaparak kendi tercih ve değerlendirmelerini ortaya koyduğu görülmektedir. Tefsirinde yeri geldikçe kendisinin yazdığı diğer felsefi içerikli eserlere de sık sık atıflar yaptığı, keza birçok konuda klasik İslâm filozoflarının eserlerinden yararlandığı ve onların eserlerinden de sıkça alıntılar yaptığı görülmektedir. Farabî, İbn Sina, Gazzalî, İbn Rüşd ve diğer İslâm filozoflarının eserleri, yazarın atıflar yaparak değerlendirdiği kaynaklar arasındadır. Eseri işte bu niteliğine dayanarak ve yazarının felsefi kimliğini dikkate alarak “felsefi tefsir” kategorisine dâhil etmekteyiz. Felsefenin tanımı ve mahiyeti konusundaki farklı yaklaşım ve değerlendirmeler nedeniyle “felsefi tefsir” ifadesinin neye delalet ettiği henüz netleştirilmiş değildir. Ancak tefsir tarihi kaynaklarında İslâm filozoflarının yaptıkları yorumların ve yazdıkları tefsir eserlerinin “felsefi tefsir” kapsamına dâhil edildiğini görmekteyiz. Bu tasnifin “felsefi tefsir” kavramını bütünüyle kapsadığı söylenemese de bütünüyle yanlış bir tespit ve değerlendirme olduğu da söylenemez. Bu nedenle gerek el-Câbirî’nin kimliği ve gerekse eserinin muhtevası dikkate alındığında tefsirinin “felsefi tefsir” kategorisine dâhil edilmesinin yanlış bir değerlendirme olmayacağı kanaatindeyiz.

Üretken bir yazar, felsefi birikimi zengin ve ilmi derinliği engin olan el-Câbirî’nin nüzul sırasına göre yazmış olduğu tefsir eseri, oldukça köklü bir geleneğe ve alabildiğine zengin bir kaynak manzumesine sahip olan tefsir alanına önemli katkılar sağlayacak ve tefsir yazımına yeni soluklar ve ufuklar kazandıracak nitelikte bir eserdir. Eser ne bıktırarak kadar uzun ne de birçok konuyu ihmal edecek kadar kısa olmayıp orta hacimli bir çalışma niteliğindedir. Eserin vakit kaybedilmeden ehliyetli mütercimler tarafından dilimize kazandırılarak yalnızca uzmanlara hitap eden bir çalışma olmaktan çıkarılması, lisans düzeyindeki ilahiyat fakültesi öğrencileri, yüksek lisans ve doktora düzeyindeki araştırmacılar ve bu arada dini konulara ve tefsir ilmine ilgi duyan okuyucuların eserden yararlanmalarını sağlama bakımından son derece yararlı olacaktır.